

MARK
HOLLINGSWORTH

VAKOOJIIEN
VALTAKUNTA

/// MITEN KGB JA SEN PERILLISET ///

TUNKEUTUIVAT LÄNSIMAI DEN YTIMEEN

Suomentanut Mari Janatuinen

Atena

F I L I FINNISH
LITERATURE
EXCHANGE

FILI – Kirjallisuuden vientikeskus on tukenut tämän teoksen kääntämistä.

Englanninkielinen alkuteos

Agents of Influence: How the KGB Subverted Western Democracies

Copyright © Mark Hollingsworth

Published by Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava by arrangement with Oneworld Publications.

Suomenkielinen laitos © Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2024

ISBN 978-951-1-48117-1

OTAVA
KIRJAPAINO

Keuruu 2024

Lisalle

»Kaikkea ei tarvitse pitää totena», pappi sanoi, »vain välttämättömänä». »Mikä viheliäinen ajatus», K. sanoi.
»Valhe korotetaan maailmanjärjestykseksi.»

– FRANZ KAFKA, OIKEUSJUTTU¹

Ei ole valtiolle sen vaarallisempaa kuin poliittiset poliisijoukot ja tiedustelupalvelu, jonka pieninkin kriisin merkki saa suunniltaan.

– SIR BASIL THOMSON, BRITANNIAN SISÄMINISTERIÖN
TIEDUSTELUPÄÄLLIKKÖ 1919–1921

Puuta hakataan, lastuja lentää.

– TŠEKKILÄINEN KANSANVIISAUS

Sisällys

1	Salamyhkäisen sodankäynnin taito	11
2	Vaikuttaja-agentit	35
3	Valeutisia	71
4	Viettelyä ja valvontaa	109
5	Lokakampanja	147
6	»All about Eve» – agenttien yökerho	177
7	Operaatio Valkoinen talo – KGB:n salaiset tarjoukset Yhdysvaltain presidenttiehdokkaille	205
8	Vakoilu Britanniassa	245
9	Uusi kylmä sota	281
	Liite: KGB:n väärennöksiä	305
	Kiitokset	316
	Kirjallisuutta	319
	Viitteet	323

1 SALAMYHKÄISEN SODANKÄYNNIN TAITO

Mihin alhaisuuteen et ryhtyisi
kitkeäksesi alhaisuutta?
Jos voisit vihdoin muuttaa maailmaa, mihin
olisit mielestäsi liian hyvä?
[...]
Vajoa lokaan
Syleile lahtaajaa, mutta
Muuta maailmaa: se kaipaa sitä!
– BERTOLT BRECHT: *DIE MAßNAHME*

On maaliskuun 17. päivä 1999, keskiyö, ja yhtäkkiä Venäjän valtiollisen televisiokanavan RTR:n tuimailmeisellä uutistenlukijalla on dramaattista ilmoitettavaa. Seuraava uutisaihe – otsikolla »Kolmen kimppe» – ei sovi alaikäisille katsojille. Rakeisella mustavalkovideolla keskiikäinen mies ilakoi sängyllä kahden alastoman tummaverikön kanssa ylellisesti sisustetussa asunnossa Moskovan Poljanka-kadulla. Vaikka miestä on vaikea tunnistaa huonolaatuisesta videosta, hän näyttäisi olevan Juri Skuratov, Venäjän vaikutusvaltainen valtakunnansyyttäjä.

Tähän myöhäisillan uutislähetykseen huipentui Skuratovin ja Kremlin välinen huomattava valtataistelu. Puoli vuotta aiemmin valtakunnansyyttäjä Skuratov oli käynnistänyt tutkinnan syytöksistä, jotka koskivat presidentti Jeltsinin tyttären ja kahden Jeltsinin varapääministerin tekemiä vakavia rikoksia. Loppuvuodesta 1998 Skuratov

nosti Jeltsinin hallintoa vastaan syytteet, joiden mukaan yksi sen korkea-arvoisimmista virkailijoista oli saanut arviolta 60 miljoonan dollarin lahjukset tuottoisista rakennushankkeista, myös Kremlin kunnostamisesta.

Kun todisteita korruptiosta karttui yhä lisää, peliin puuttui Venäjän vaikutusvaltaisin tiedusteluvirasto, turvallisuuspalvelu FSB. Se toimitti RTR:n maaliskuussa esittämän videon jo tammikuussa presidentin henkilöstöpäällikölle Nikolai Bordjuzhanille, entiselle KGB-upseerille. Muutaman päivän kuluttua Skuratov komennettiin Kremliin, missä henkilöstöpäällikkö näytti hänelle epämääräisen kuvamateriaalin, antoi ymmärtää, että se voitaisiin julkaista, ja kehotti Skuratovia eroamaan virastaan. Vaikka Skuratov epäilikin vahvasti videota väärennetyksi, hän suostui vetäytymään tehtävästään.¹

Sitten Skuratov muuttikin mielensä, palasi töihin ja päätti ryhtyä torjuntataisteluun, etenkin koska ei ollut selvää, oliko hän tosiaan videolla näkyvä mies. Skuratov tiesi, että parlamentin ylähuoneen olisi vahvistettava hänen eroamisensa valtakunnansyyttäjän virasta. Tuohon aikaan Venäjän parlamentti oli riippumaton elin eikä Kremlin apuri. Se kutsui valtakunnansyyttäjän todistamaan Jeltsinin sisäpiirin korruptiosta.

Sama häpäisevä video esitettiin RTR-kanavalla uudelleen päivää ennen kuin Skuratov esiintyi parlamentissa. Valtakunnansyyttäjä kieltäytyi eroamasta, ja Venäjän parlamentin ylähuone asettui hänen tuekseen. Niinpä RTR päätti näyttää nauhan vielä kerran, nyt ohjelmassa, jota juonsi tunnettu mediamestaaja Sergei Dorenko. Hän julisti, että Skuratovin käytöksen takia venäläisten vanhempien olisi vaikeampaa kasvattaa lapsensa isänmaallisesti. »Onhan kyseessä valtakunnansyyttäjä eikä mikään Mick Jagger, joka voi juoksennella rannalla takapuoli paljaana», Dorenko uhkui.²

Tiedusteluagenttien osallisuus lokakampanjaan paljastui, kun julki tuli valokuva korkea-arvoisesta FSB-upseerista toimittamassa videota RTR:n Moskovan-toimipaikkaan. Pian tämän jälkeen, 7. huhtikuuta 1999, sama salaperäinen FSB-upseeri piti dramaattisen ja epätavallisen

suorana lähetetyn lehdistötilaisuuden: »Videonauha on alustavassa tutkinnassa osoittautunut aidoksi», vakooja sanoi vakaalla äänellä ilmeenkään värähtämättä. »Skuratovilta näyttänyt mies tosiaan on Skuratov. Hänen on erottava tehtävästään ja asia on tutkittava perusteellisemmin.» Lehdistötilaisuudessa esiintynyt FSB-upseeri oli Vladimir Putin.

Tämän jälkeen Putin ilmoitti, että Skuratov oli oman syyttäjävirstonsa tutkinnan kohteena. Seuraavana päivänä presidentti Jeltsin allekirjoitti määräyksen, jolla valtakunnansyyttäjä pidätettiin virantoimituksesta tutkinnan valmistumiseen asti. Skuratovin puhelinyhteydet katkaistiin, hänen toimistonsa sinetöitiin, hänen henkivartijansa vaihdettiin ja häntä kiellettiin astumasta aiemmalle työpaikalleen tai mihinkään muuhunkaan valtion rakennukseen.³

Valtataistelu Kremlin tukeman Putinin ja Skuratovin välillä jatkui kuukausia, kunnes valtakunnansyyttäjä erosi tehtävästään vastentahtoisesti. Videon kaksi nuorta prostituoitua olivat kiistatta aiheuttaneet Skuratovin uran päättymisen, mutta kukaan ei tiennyt, mikä taho heidät oli palkannut. Toinen tytöistä sanoi, että hän oli veloittanut yhdessä kollegansa kanssa 500 dollaria yksittäisestä seksisessiosta ja että valtakunnansyyttäjän viihdyttämisellä he olivat tienanneet puolellessatoista vuodessa 50 000 dollaria.

Tätä karkeaa *kompromat*-videota hyödyntämällä Putin nousi valtaan. Skuratovin häviöstä kärsi pahasti myös Jevgeni Primakov, joka oli Putinin merkittävin kilpakumppani presidentiksi, sillä hän oli ollut valtakunnansyyttäjän poliittinen suojelija. Jeltsin oli usein avoimesti puhunut Primakovista seuraajanaan, ja nyt kytkökset seksivideon mieheen olivatkin saattaneet Primakovin huonoon valoon. Putin suojeli toiminnallaan Jeltsiniä, joka puolestaan hyvitti tämän Putinille ruhtinaallisesti tukemalla hänen pyrkimystä päästään presidentiksi. Ja kun Putin eteni Kremltiin, hän osoitti kiitollisuuttaan myöntämällä syytesuojan koko Jeltsinin perheelle.⁴ Ilman tätä hunaja-ansaa ja videota Putinista ei ehkä koskaan olisi tullut Venäjän presidenttiä.

Skuratovin maine tahrittiin klassisella FSB-taktiikalla, joka oli peruja jo sen edeltäjältä, KGB:ltä. Video oli kuvattu jo lähes vuotta

ennen kuin se näytettiin valtakunnansyyttäjälle, kuukausia ennen kuin hän oli käynnistänyt korruptiotutkinnan. Sitä oli pidetty varalla, jotta sillä voitaisiin sopivan hetken tullen kiristää uhkaamalla julkistaa sen sisältö. Lisäksi kävi ilmi, että videon naiset oli palkannut jokin ulkopuolinen taho. Kyseessä oli FSB:n *kompromat*-operaatio, jossa haalittiin kokoon kaikki mitä saatiin kuin troolaamalla, sillä verkkoon saattoi hyvinkin jäädä jotain, mikä oli raskauttavaa mahdollisen kohteen kannalta.⁵ Skuratovin juttu ei ollut mikään yksittäistapaus. Siinä kiteytyi tärkein salainen ase, jota Venäjä on lännen vastaisessa tiedustelusodassa viimeisten sadan vuoden aikana käyttänyt. Sen voi ilmaista venäjäksi yhdellä sanalla, *zapatškat*, joka tarkoittaa »tahraamista», »maineen likaamista». *Zapatškat* on ollut oleellinen osa Venäjän etujen ja ulkopoliittikan ajamista aina vuonna 2022 alkaneeseen Ukrainan sotaan asti.

Vuonna 1999 FSB:n johdossa olleelle Putinille *zapatškat* ja salaiset operaatiot lännen horjuttamiseksi ovat aina olleet keskeinen osa ulkopoliittikkaa. Koska hän oli toiminut KGB-upseerina vuosina 1975–1991, hän oli hyvin perillä turvallisuuspalvelujen vallasta. »Eniten minua hämmästytti, miten yksi mies voi saada aikaan sellaista, mihin kokonaiset armeijat eivät pysty», Putin totesi myöhemmin. »Yksi vakooja voi ratkaista tuhansien ihmisten kohtalon.»⁶ Putin saattoi tässä myös lainata entisten KGB-upseerien usein siteeraamaa Sunzia, joka kirjoitti *Sodankäynnin taidossa*: »Taitava sotajoukkojen käyttäjä siis alistaa vihollisen joukot sotimatta, valloittaa linnoitetut kaupungit taistelutta ja murskaa vihollisen valtion pitkittämättä sotaa.»⁷

Putin oli motivoitunut liittymään KGB:hen luettuaan vakoilukirjoja, jotka kertoivat KGB:n sankarillisista urotöistä natsseja vastaan toisen maailmansodan aikana, ja nähtyään KGB:stä kertovia elokuvia, kuten *Kilpi ja miekka*, joka on saanut nimensäkin KGB:n tunnuksesta. Huomiota herättämätön Putin oli täydellistä vakooja-ainesta. Aluksi hän sai komennuksen Pietariin, missä hän entisen KGB-upseeri Oleg Kaluginin mukaan »hätyytteli toisinajattelijoina ja tavallisia kansalaisia ja jahtasi vakoojia tuloksetta».⁸ Vuonna 1985 Putin sai siirron Itä-Saksan

Dresdeniin, missä hän toimi KGB:n ensimmäisen pääosaston eli ulkomaantiedustelun palveluksessa. Hän värväsi tietolähteitä, hankki tiedustelutietoa ja raportoi Moskovaan kääntäjän peiteroolin turvin. Suuri osa hänen toimenkuvastaan oli tavanomaista paperityötä, mutta hän myös valvoi neuvostoliittolaisia ulkomailla toimivia illegaaleja eli vakoojia, jotka toimivat ilman diplomaattista suojaa.⁹ Putinin pedanttinen, askeettinen persoonallisuus nousi esiin hänen käydessään itä-saksalaisissa oluttuvissa. »Minulla oli tapana tilata kolmen litran tynnyri», hän on muistellut. »Olut kaadettiin tynnyriin, siihen pantiin hana, ja näin pystyi juomaan suoraan tynnyristä. Niinpä join olutta 3,8 litraa joka viikko. Ja koska työpaikkani oli vain muutaman askeleen päässä kotoa, en kuluttanut ylimääräisiä kaloreita.» Hänet muistetaan kuitenkin tiukkana ja periksiantamattomana neuvottelijana. Putinin mukaan tavoitteena oli saada tietoa »tärkeimmistä vastustajasta», Natosta.¹⁰ »Minun työtäni, minun erikoisalaani, oli poliittinen tiedustelu», hän on sanonut. »Minut oli palkattu tutkimaan kansainvälistä politiikkaa, enkä koskaan katunut työtäni Neuvostoliiton ulkosen tiedustelun pääosastolla.»¹¹

Entinen KGB-upseeri Kalugin ja entinen Stasin johtaja Markus Wolf vähättelevät Putinin tiedustelu-uraa ja väittävät, että hänen vakoilutoimintansa rajoittui vain tiedottajien ulkomaisista vieraista antamien merkityksettömien raporttien arviointiin. Putinin työ oli ehkä tylsää, mutta KGB-ura vaikutti hänen suhtautumiseensa länsimaihin ja tiedustelutoimintaan. »Muutama vuosi sitten elimme siinä uskossa, ettei meillä ole vihollisia, ja olemme maksaneet siitä kalliisti», hän totesi myöhemmin FSB:lle.¹² Putinin uraan salaisessa maailmassa liittyy kuitenkin eräs mielenkiintoinen sivujuonne. *Putinin sisäpiirissä* -teoksen kirjoittaja Catherine Belton väittää, että Putin on tahallisesti vähätellyt rooliaan peitelläkseen paljon synkempiä operaatioita. Belton osoittaa, miten Venäjän nykyinen presidentti oli mukana koodinoimassa tukea Punaiselle armeijakunnalle (RAF), äärivasemmistolaiselle terroristijärjestölle, jonka jäsenet usein piilottelivat Itä-Saksan puolella.¹³

KGB:n everstiluutnanttina Putinin odotettiin käyttävän 25 prosenttia ajastaan »aktiivisten toimien» kehittämiseen ja toteuttamiseen. Tämä oli KGB:n nimitys poliittisen sodankäynnin metodeille, joita käytettiin ulkopolitiikan välineenä. Ne olivat salaisia keinoja - disinformaatiota, väärennöksiä, maksettuja vaikuttaja-agentteja, hunaja-ansoja, salaa mediaan syötettyjä juttuja ja harhauttamaan luotuja peiteorganisaatioita – joilla pyrittiin horjuttamaan Natoa ja etenkin Yhdysvaltoja ja Britanniaa.

Neuvostoliiton romahtaminen ja Berliinin muurin murtuminen vuonna 1989 olivat Putinille järkytys. Viimeiset Dresdenissä vietetyt päivät jättivät nuoreen vakoojaan pysyvän jälkensä. Joulukuun 5. päivänä 1989 mielenosoittajat saartoivat paikallisen KGB:n päämajan, ja Putin joutui kohtaamaan heidät. »Älkää yrittäkö tulla sisään voimakeinoja käyttämällä», hän sanoi mielenosoittajille. »Toverini ovat aseistautuneita ja heillä on lupa ampuu hätätilanteessa.» Mielenosoittajat vetäytyivät pois, mutta kiihtynyt Putin soitti puna-armeijan panssarivaunudivisioonan esikuntaan ja pyysi suojelua. Järkytykseen hän sai vastauksen, joka vaikutti koko hänen elämäänsä: »Emme voi tehdä mitään ilman Moskovan määräystä, ja Moskova on vaiti.»¹⁴

Hämmentynyt Putin vietti kylmän sodan viimeiset päivät tuhoten asiakirjoja. »Poltin henkilökohtaisesti valtavan määrän materiaalia», hän on muistellut. »Poltimme sitä niin paljon, että uuni halkesi. Poltimme papereita yötä päivää. Ja arvokkaimmat kiidätettiin Moskovaan.» KGB:n rakennuksen ulkopuolella väkijoukot osoittivat mieltään. »Väkijoukot olivat todellinen uhka», Putin lisäsi. »Meillä oli siellä arkaluontoista materiaalia, eikä kukaan tehnyt mitään meitä suojellakseen... Silloin minusta tuntui, ettei koko maata ollut enää olemassa.»¹⁵ Ilmaus »Moskova on vaiti» kummitteli Putinin mielessä vielä vuosikymmeniä. Poliittinen eliitti oli syrjäytettävissä. Hallinto oli kumottavissa. Valtion turvallisuus oli murennettavissa.

Kun Putin aloitti Kremlissä vuoden 1999 lopussa virkaatekevänä presidenttinä sen jälkeen kun Jeltsin oli eronnut, hän palautti KGB:n järjestelmällisesti vallankahvaan niin poliittisesti kuin taloudellisestikin.

Toimittuaan virkaatekevänä presidenttinä muutaman päivän Putin vieraili KGB:n päämajassa, missä hän piti puheen kolmellesadalle tiedustelu-upseerille. »Venäjän federaation hallintoon peitetöimintään lähetetty FSB-toimijoiden ryhmä suorittaa tehtävänsä menestyksellä», hän vitsaili. »Ensimmäinen käsky eli täyden vallan ottaminen [KGB:lle] on pantu täytäntöön.»¹⁶ Todellisuudessa kyse oli kuitenkin varsin vakavista tapahtumista. Putin sijoitti nopeasti vanhoja KGB-veteraaneja kaikille Venäjän elämänoille. Nämä veteraanit tunnetaan nimellä »*siloviki*» (vallan miehet), ja he johtivat keskeisiä ministeriöitä, lainvalvontaviranomaisia sekä valtion omistamia yrityksiä. Vuonna 2006 tehdyssä tutkimuksessa todettiin, että 78 prosentilla Venäjän eliitistä oli siteitä turvallisuuspalveluihin.¹⁷ Tämän psykologisesti yhtenäisen ryhmän jäsenet ovat äärimmäisen lojaaleja juurilleen, jotka ovat jäljitettävissä aina Neuvostoliiton salaiseen poliisiin asti. Putin oli oikeastaan luonut uuden KGB-valtion, mikä kävi ilmi hänen vastauksestaan puoli vuotta presidentiksi nousemisen jälkeen, kun häneltä kysyttiin eräästä entisestä KGB:n tiedustelu-upseerista. »Ei sellaista olekaan kuin entinen KGB-mies», hän totesi.

Venälaisten vakoojien aktiiviset toimet on otettu uudelleen käyttöön myös ulkopoliittikan salakavalana aseena, eritoten Ukrainassa vuosina 2014 ja 2022. Putin ei pidä sotaa ja politiikkaa erillisinä. Hän torjuu läntisen näkemyksen, jonka mukaan maailmassa vuorottelevat konfliktit ja rauha. Sen sijaan Putin kannattaa KGB-upseerien ahkerasti lukevan kenraali von Clausewitzin näkemystä, jonka mukaan sota on vain politiikan jatkamista toisin keinoin – joskus ne ovat sotilaallisia, kuten Ukraina hyökättäessä, mutta yleensä vastustajaan kohdistuvia salaisia tiedusteluoperaatioita. Aktiiviset toimet ulottuvat kuitenkin pidemmälle, syvemmälle ja laajemmalle kuin pelkkä propaganda. KGB:n ja FSB:n näkökulmasta poliittiseen sodankäyntiin sisältyy poliitikkojen salaista rahoittamista, disinformaatiota ja agenttien värväämistä.

Tarkoituksena on käyttää kaikkia mahdollisia keinoja, joilla voidaan herätellä suotuisaa suhtautumista, saada neuvoteltua diplomaattisia ja sotilaallisia lopputuloksia ja manipuloitua yleistä mielipidettä. Keinot

voivat olla likaisiakin: väärennettyjä asiakirjoja, peukaloituja valokuvia, rakeisia videoita salaisen valtion palkkaamien prostituoitujen kanssa peuhaamisesta, lavastettuja huumelöytöjä, salamurhia, kiristämistä ja maineen lokaamista, jossa apuna ovat mustan propagandan tekniikat ja peitteeksi luodut ryhmittymät.

Kompromat sisältää myös yhden lisäulottuvuuden: sitä ei aina välttämättä hyödynnetä, vaan sillä saatetaan vain pelotella jotakuta viranhaltijaa, joka elää jatkuvassa epävarmuudessa tietoisena siitä, että tietoa voidaan käyttää hänen uransa tuhoamiseen – vaikka se ei olisikaan totuudenmukaista. »Jos kaikki näkevät mahdollisia vaaroja joka puolella, on maksettava huomattavasti kovempi hinta, jotta saa ylipäättään jonkun toimimaan sääntöjen vastaisesti», venäläinen politiikan tutkija Alena Ledeneva on todennut. »Juuri pelolla saadaan aikaan haavoittuvuutta ja valmiutta toimia Venäjän kaltaisen vihamielisen valtion hyväksi, ja se määrittää, miten pitkälle ollaan valmiita menemään.»¹⁸

Nämä häijyt toimintamallit eivät ole vain jäänteitä kylmästä sodasta – Putinin Venäjällä ne ovat voimissaan ja suorastaan kukoistavat. Teknologia on mahdollistanut ja tehostanut näitä toimintamalleja, ja niitä on muokattu globalisoituneeseen maailmaan. Niiden nykyiset ilmenemismuodot ovat paljon entistä pelottavampia, ja internetin ansiosta ne leviävät laajemmalle, nopeammin ja tehokkaammin, joten ne voivat vaikuttaa kansojen ja vallanpitäjien näkemyksiin pelottavan paljon.¹⁹ Kirjailija Edward Lucas, joka on myös tiedustelun asiantuntija, onkin todennut: »Venäjän vakoilupäälliköt eivät käytä meitä vastaan enää vain entisiä välineitään, vaan myös sellaisia uusia välineitä, joista heidän neuvostoaikaiset edeltäjänsä olisivat voineet vain haaveilla.»²⁰

KGB:tä ei enää ole olemassa, mutta sen operatiivinen perintö elää KGB:n perillisissä FSB:ssä ja Venäjän sotilastiedustelussa GRU:ssa. Ainoa varsinainen ero on teknologiassa, joka nyt tehostaa metodologiaa. KGB:n menneisyys ei ole pelkkä häilyvä haamu vaan totista totta: valtio tukee toisinajattelijoiden vainoamista ja salamurhia (Aleksandr Litvinenko ja Aleksei Navalnyi), disinformointia (sosiaalisen median

kautta), hunaja-ansojen virittämistä (Anna Chapman), laitonta ja salaista tarkkailua (sähköpostien hakkerointi) ja demokratian horjuttamista (Yhdysvaltain vuoden 2016 presidentinvaalit). Vaikka Venäjän hallinto ei enää olekaan kommunistinen, maa on edelleen autoritaarinen suurvalta, jota johtaa entinen KGB-vakooja entisten KGB-upseerien ympäröimänä, ja he ovat kaikki valmiita palauttamaan Neuvostoliiton ja rahastamaan sen öljy- ja kaasuvarannoilla.

Jotkin näistä keinoista ovat olleet myös läntisten tiedustelutahojen käytössä. Kylmän sodan aikana CIA ajoi aktiivisesti hallinnon kaatamista ja järjesti vallankaappauksia, erityisesti Iranissa vuonna 1953, Guatemalassa 1954, Kuubassa 1961 ja Chilessä 1973. Myös amerikkalaiset vakoilutahot omistivat ja rahoittivat salaa uutistoimituksia ja värväsivät toimittajia vaikuttaja-agenteiksi. CIA:n rahoittama Radio Free Europe levitti sekín disinformaatiota Itä-Euroopassa. Yhdysvaltain poliittisen sodankäynnin pahimpia ylilyöntejä pitivät kuitenkin kurissa maan oikeudellisen ja poliittisen järjestelmän valvontarakenneet, kun taas Neuvostoliiton tiedusteluvirastojen toimintaan ei tällaisella ei-toivotulla ja ikävällä väliintulolla puututtu. »Ongelma on siinä, ettei heille [Venäjälle] voi tehdä samaa kuin mitä he tekevät muille», Viron presidentti Toomas Hendrik Ilves huomautti, kun Venäjä oli tehnyt kyberhyökkäyksen hänen maahansa vuonna 2007. »Emme voi vaikuttaa heidän vaaleihinsa, etenkin kun niiden lopputulos on ennalta määrätty.»²¹

Puuttuva tilintekovelvollisuus – etenkin Putinin Venäjällä – on mahdollistanut sen, että KGB ja FSB ovat voineet toteuttaa näitä salaisia aktiivisia toimiaan ja vaikutusoperaatioitaan seurauksia pelkäämättä. Virallisesti FSB on edeltäjänsä KGB:n tavoin valtion sisällä, täysin vapaa kaikesta tilintekovelvollisuudesta, ja siksi se voi toimia täysin pidäkkeettä. Nyt siitä on tullut valtio itse. Andrei Soldatov ja Irina Borogan vertaavat urauurtavassa Venäjän turvallisuusvaltiota käsittelevässä kirjassaan *Uusi yläluokka* FSB:tä Saudi-Arabian läpinäkymättömään, armottomaan ja julmaan uskonnolliseen poliisiin *mukhabaratiin*: »Tiedusteluburokratia katsoo

olevansa kaiken kritiikin yläpuolella, demokratian vaateiden ulottumattomissa.»²² Ja tässä järjestelmässä *zapatškatin* käyttäminen on oleellista ja tavoiteltavaa niin Venäjällä kuin ulkomaillakin. Sen avulla käytetään valtaa ja vaikutetaan.

Koko kylmän sodan ajan KGB oli pikemmin tämän vallankäytön armoton väline kuin vain tiedustelutietoa keräävä virasto. Tähän kirjaan poimitut vaietut operaatiot paljastavat Venäjän länsimaihin kohdistamia salaisia toimia: ne kertovat siitä, miten vakoilun avulla on manipuloitu mielipiteitä, vaikutettu ja lopulta saavutettu sotilaallista ja poliittista valtaa niin, että se kantaa vielä omalle vuosisadallemekin.

Poliittinen sodankäynti

Poliittinen sodankäynti – muihin maihin kohdistuva vaikuttaminen ja tapahtumien ohjailu salaisten operaatioiden avulla – on ollut ulkopoliitiikan väline jo vuosisatojen ajan. Sunzi korosti *Sodankäynnin taidossa* 400-luvulla eKr., että vihollisen tahtoa on tärkeää horjuttaa käyttämällä salaisia agenteja, jotka »voivat ovelilla petoksilla vieraannuttaa ministerit hallitsijasta» ja »[vuotaa] tietoja, jotka itse asiassa ovat vääriä». ²³ Muinainen intialainen kirjoitelma *Arthashastra* neuvoo yksityiskohtaisesti, kuinka poliittisten vihollisten taistelutahto voidaan tuhota levittämällä valheellisia huhuja ja juonittelamalla poliittisesti. ²⁴

Venäjällä salaisen poliisin armoton käyttö on ollut kiinteä osa diktatuurin poliittista kulttuuria. Joseph Conrad on kirjoittanut esseeseensä »Autocracy and War»: »Aina siitä asti, kun Venäjä valtiona koki ensimmäisen kammottavan aamunkoittonsa, se on joutunut hengittämään despotismin ilmaa; aina alun järjestäytymisestään loppuun asti se on ollut pelkästään epämääräisen itsevaltiaan mielivaltaisen tahdon varassa.» Hän jatkaa: »Autokratia on muovannut sen instituutiot, ja sen kansallinen luonteenlaatu on huumattu orjuuden myrkyllä toivottoman fatalismin apatiaan.» ²⁵

Dick White, joka toimi aikanaan sekä MI5:n että MI6:n johdossa, totesi jo kylmän sodan aikaan tiedustelukollegoilleen, että KGB:n juuret ulottuvat aina 1500-luvulle tsaarin salaiseen poliisiin asti. ²⁶ Siihen kuuluneita sanottiin opritšnikeiksi. Sen perusti Venäjän ensimmäinen tsaari Iivana Julma pakottamaan tietyt vauraat alueet autokraattisen hallintonsa alle ja havaitsemaan kumouksellisuutta. Samoin kuin sittemmin Stalinin Venäjällä, myös opritšnikkien tukahduttama maanpetturuus oli olemassa lähinnä vain opritšnikkien itsensä ja heidän

hallitsijansa mielessä. Salaisen poliisin uhriksi joutui kokonaisia kaupungeja. Iivana itse häilyi sadismin, rukoilun ja katumuksen välillä, ja seitsemän vuoden hirmuhallinnon jälkeen opritsnikit lakkautettiin.²⁷

Seuraava poliittinen poliisi oli Pietari Suuren *Preobrazhenski Prikaz* («Preobraženskojen virasto») 1600-luvun lopulla. Sen kidutus-kammioissa menehtyi niin aatelisia, jotka olivat yrittäneet vältellä valtion virassa palvelemista, kuin juoppoja, jotka olivat rohjenneet vit-sailla tsaarin kustannuksella. Pietari Suuri muistetaan Venäjän valtion urauurtavana modernisoijana, mutta vakoiluvirastoaan hän käytti hirvittävien raakuuksien aseena. Siitä huolimatta monet kunnioittavat häntä nykyisin, etenkin Putin, joka on laittanut tämän visionärisen tsaarin korkean pronssipatsaan valvomaan hallituksen kokous-salin suurta pöytää. Putin on julistanut: »Hän elää niin kauan kuin hänen aatteensa elää.»²⁸ Ukrainan sodan aikana Putin on myös ver-rannut itseään Pietari Suureen rinnastamalla Venäjän hyökkäyssodan tsaarin ekspansionistisiin sotiin.

Napoleonin sotien jälkeen vuonna 1826 muodostettiin uusi virasto, »Keisarin kanslian III osasto», joka pyrki ottamaan etäisyyttä edeltä-jiinsä ja viittasi itseensä suurellisesti kansakunnan »moraalisena lää-kärinä». Lääkärinä toimimisen sijaan III osasto sai tehtäväkseen tark-kailla ja tukahduttaa poliittista toisinajattelua, ja se toimi yhdessä tuhansien poliisien ja lukemattomien maksettujen ilmiantajien kanssa. Sen Venäjän kansalaisista laatimat tarkkailuraportit välitettiin tsaarin hallinnolle. Osastolla toiminut kreivi Alexander von Bencken-dorff totesi, että »yleinen mielipide on hallitukselle kuin topografinen kartta armeijan komentajalle sodan aikana.»²⁹

Poliittinen toiminta oli kriminalisoitu koko 1800-luvun, ja vuonna 1845 tsaari Nikolai antoi asetuksen, jossa määrättiin ankara rangaistus kaikille »syyllisille [...], jotka herättävät halveksuntaa hallitsijaa koh-taan». Toisinajattelijat karkotettiin III osaston tutkinnan perusteella marssittamalla heitä kulkueina jäätävän kylmään Siperiaan. Monet raiskattiin, myytiin ja ruoskittiin, monet menehtyivät aliravitsemuk-seen. Kun III osaston päällikkö oli puukotettu hengiltä vuonna 1878,

radikaalia poliittista toimintaa kitkemään perustettiin uusi valtion turvallisuuskoneisto, Ohrana. Tsaarin vastustajat teloitettiin, ja Ohranan väellä oli valta vangita ja karkottaa epäiltyjä omalla päätöksellään. Ohrana oli laki lain sisällä, eliitti eliitin sisällä. »Joka maalla on oma valtiomuotonsa», eräs merkittävä venäläinen huomautti tuolloiselle saksalaisdiplomaatti George Münsterille. »Meillä se on absolutismi, jota säädellään salamurhilla.»³⁰

Vuoteen 1908 mennessä Lenin oli rakentanut uusia maanalaisia verkostoja, joilla pyrittiin kaatamaan tsaarin itsevaltius organisoidulla työläisillä niin suureksi joukkoliikkeeksi, että se olisi liian suuri Ohranan tukahduttettavaksi. Vallankumouksellisten joukkoon oli kuitenkin edelleen soluttautunut tsaarin salaisia agenteja, jotka raportoivat heidän suunnitelmistaan ja keräsivät salaista materiaalia. Ohranan Pariisissa sijainnut ulkomaanvirasto valvoi bolševikkikapinallisia Euroopan laajuisesti – erityisesti lahjomalla hotelliportiereja. Suojautuakseen Ohranan korkeasti palkatuilta tietolähteiltä kapinalliset järjestivät salaisia kokouksia ja oppivat piilottamaan kirjeitä taitavasti ompelemalla niitä vaatteiden vuorikankaaseen, mutta vain pellavaan, koska se ei kahissut äänekkäästi, jos kuriiri satuttiin tarkastamaan.³¹

Tsaarin itsevaltius kukistettiin vuonna 1917 talonpoikain tyytymättömyyttä ja julmuutta hyödyntämällä. »Miten voi saada aikaan vallankumouksen ilman teloitusjoukkoja?» Lenin kysyi. »Uskotteko todella, että voimme olla voittoisia ilman julmista julminta vallankumouksellista terroria?»³² Pian hän jo perusti »kansantuomioistuimia», joiden istunnoissa hädin tuskin luku- ja kirjoitustaitoiset maallikkotuomarit antoivat päätöksiään »vallankumousoikeuden» pohjalta. Bolševikkien vallankaappaus rakentui kuitenkin myös propagandan, poliittisten vaikutustekniikoiden ja salaisten operaatioiden varaan. »Meidän on kyettävä juonittelemaan, tekemään petoksia ja laittomuuksia sekä salaamaan ja kätkemään totuus», Lenin julisti. »Politiikassa ei ole moraalialia. On vain tarkoituksenmukaisuutta.»³³

Bolševikkien ensimmäinen tiedusteluvirasto perustettiin 20. joulukuuta 1917, näennäisesti puolustamaan vallankumousta sen vihollisilta.

Se tunnettiin nimellä Tšeka, ja se käytti poliittisten vastustajien identifiointiin provokaattoreita. Tšekan menetelmät ulottuivat kuitenkin pelkkää tiedonkeruuta pidemmälle. Todellisuudessa se oli terroristijärjestö, jonka tehtävänä oli tuhota kaikki kommunismin vastustajat.

Lenin valtuutti Tšekan teloittamaan tai tuomitsemaan epäiltyjä mielivaltaisesti. Hän lähetti Tšekan miehille sähköitä, joissa vaati heitä käyttämään »joukkoterroria» »porvarisyöpäläisiä» vastaan.³⁴ Niinpä he likvidoivat, kiduttivat ja karkottivat vastavallankumouksellisina ja salaliittolaisina pitämiään ihmisiä, joita syytettiin väistämättä ulkovaltojen agenteiksi. Tšekan perustaja Felix Dzeržinski julisti vuonna 1918: »Me edustamme järjestäytyntä terroria. [...] Tšeka ei ole tuomioistuin. [...] Tšekan velvollisuus on puolustaa vallankumousta ja voittaa vihollinen, vaikka sen miekka joskus sattumalta katkoisikin viattomien kaulan.»³⁵ Historioitsija Richard Davenport-Hines on kirjoittanut: »1920-luvun tšekistit katsoivat olevansa porvarillisen syyllisyyden ja viattomuuden sekä totuutta ja valhetta koskevien pohdintojen yläpuolella.»³⁶

Tšeka perusti myös salaisen poliittisen osaston, joka valvoi väestöä, sekä ulkomaan yksikön, joka keräsi tiedustelutietoa poliittisista vihollisista ja kylvi peitetoiminta-agenttien avulla epäluottamusta kommunisminvastaisia emigrantteja kohtaan. »Ei ole sellaista elämäntilaa, jolle Tšekan kotkansilmä ei ulottuisi», eräs tšekistijohtaja totesi marraskuussa 1918.³⁷ Uusi salainen poliisi syyllistyi muiden julmuuksien ohella myös joukkoteloituksiin. Neuvostojohto kuitenkin ylisti Tšekaa. »Jokaisen bolševistin tulisi tehdä itsestään tšekisti», Lenin sanoi. »Tšeka on välttämätön.»³⁸ Käytännössä jokainen kommunisti sai tehtäväkseen vakoilla, väärentää asiakirjoja ja tappa.

Venäläisille vakoojille Tšeka symboloi kunniaa, ei häpeää. Sen tunnus, vallankumousta puolustava kilpi ja viholliset kukistava miekka, otettiin myöhemmin käyttöön sen merkittävimmän seuraajaviraston KGB:n tunnuksessa. Ja aina siihen asti, että KGB lakkautettiin vuonna 1991, monet sen tiedustelu-upseereista – myös Putin – ylpeilivät tšekistiperinnöllään. Presidentiksi noustuaan Putin usein jopa

juhli joulukuun 20. päivää »Tšekän päivänä». »Turvallisuuspalvelujen historiassa on runsaasti merkittäviä tekoja ja legendaarisia nimiä», hän julisti. »Venäjällä me arvostamme jokaista sukupolvea, joka on suojellut maatamme ulkoisilta ja sisäisiltä uhilta. Me kunnioitamme veteraanimme urhoollisuutta ja lannistumattomuutta.»³⁹

Vuonna 1923 Tšekasta muodostettiin Valtion yhdistynyt poliittinen hallinto (OGPU), ja Moskovan-kävijät saivat nähdäkseen vaikuttavan punatähden oopperatalon luona sekä valtavan julisteen, jossa kehoitettiin kansalaisia »vahvistamaan proletariaatin diktatuurin miekkaa – OGPU:ta». Sen tehtävä oli »estää vastavallankumoukselliset suunnitelmat ja opposition toiminta» määrittämällä, miten paljon vihollinen Neuvostoliitosta tiesi, tuottamalla ja syöttämällä vihollisille väärää tietoa ja asiakirjoja ja jakamalla tällaista tiedustelutietoa eri maiden lehdistöille.⁴⁰

Neuvostoliitto uskoi, että läntiset tiedusteluvirastot olivat mukana syvässä, monimutkaisessa juonessa uuden hallinnon kaatamiseksi. Stalin oli vakuuttunut, että tämän kaiken perimmäinen alkuunpanija oli »englantilainen porvaristo ja sen taisteluesikunta, konservatiivipuolue».⁴¹ Niinpä vuonna 1920 Lontooseen lähetettiin neuvostoagentteja perustamaan peiteorganisaatio ARCOS (All-Russian Co-operative Society), joka toimi Lontoon Cityn ytimessä osoitteessa 49 Moorgate. Päällisin puolin se oli Neuvostoliiton virallinen kaupallinen edustusto, mutta MI5 sai jo pian selville, että ARCOS olikin salainen neuvostopropagandan ja -vakoilun sekä Britannian vastaisen toiminnan väline.

Maaliskuussa 1927 ARCOSin päätoimipaikassa oli jäljennetty Alder-shotin sotilastukikohdasta salainen viestikoulutuskäsikirja – tämä oli selvää Britannian asevoimiin kohdistuvaa vakoilua. MI5 konsultoi pääministeri Stanley Baldwinia, joka salli pikaiset toimet. Niinpä 12. toukokuuta 1927 ARCOSin toimistoon »Soviet Housessa» tehtiin yllätystarkastus, johon osallistui satoja poliiseja, myös turvallisuuspoliisia vastaavasta erikoisyksiköstä. Operaatio toteutettiin taitamattomasti: kömpelösti aseita heiluttelevat poliisimiehet komensivat työntekijöitä

tyhjentämään taskunsa ja käsilaukkunsa, ja samaan aikaan ARCOSin työntekijät polttivat kellarissa kiivaasti salaisia asiakirjoja. Kukaan ei varsinaisesti johtanut operaatiota, ja koska venäjäntaitoisia ei ollut riittämiin, poliisi ei saanut käännöksiä asiakirjoista raskauttavia todisteita löytääkseen. Poliisi kuitenkin vei paikalta useita kuorma-autollisia arkisto- ja kassakaappeja.

Ratsia osoitti, että Neuvostoliiton kaupalliset edustajat olivat itse asiassa vakoojia. Tämä oli ensimmäinen osoitus siitä, että Lontooseen oli viritetty vakoiluverkosto. Se oli varoituslaukaus, joka kertoi tulevasta kylmästä sodasta. Tuolloinen ulkoasiainministeri Austen Chamberlain ilmoitti Neuvostoliiton suurlähetystön asiainhoitajalle, että Britannia katkaisisi diplomaattisuhteet Moskovan harjoittaman »Britanniaan kohdistuvan vakoilun ja propagandan takia». Hän siteerasi brittien sieppaamaa Moskovaan lähetettyä sähköä, »jossa pyydätte materiaalia voidaksenne tukea hänen majasteettinsa hallituksen vastaista poliittista kampanjaa».⁴²

ARCOS-ratsiasta seurasi muun muassa se, että Neuvostoliiton tiedustelu siirtyi käyttämään maan Britannian-suurlähetystössä toimivien, maassa laillisesti asuvien toimijoiden sijaan yhä enemmän illegaaleja agenteja, joilla ei ollut virallista kytköstä maassa toimiviin neuvostodiplomaatteihin. Illegaalit olivat vannoutuneita kommunisteja, jotka Neuvostoliiton vakoiluviraston viimeisin inkarnaatio NKVD oli värväntynyt, koska he olivat älykkäitä, sitoutuneita, taitavia ja armottomia. He olivat myös valmiita toimimaan Lontoossa maan alla ja hankkiutumaan vähitellen osaksi yhteisöä ja poliittista toimintaa.

Merkittävin neuvostoliittolainen »illegaali» agentti oli Aleksandr Orlov, joka kulki 1930-luvun alkupuolella »kauppavaltuuskuntien» jäsenenä eri puolilla Eurooppaa William Goldinin nimelle kirjoitetulla Yhdysvaltain passilla. Lontoossa hänen peiteroolinsa oli johtaa American Refrigerator Company Ltd:tä, joka oli perustettu NKVD:n rahoituksella (110 punnan operatiiviset kustannukset). Yritys toimi osoitteessa Imperial House, 84 Regent Street, Hollywood Central Casting Bureau ja Duckerfield-tanssikoulun yläkerrassa. Päällisin

puolin Orlov myi jääkaappeja ja vietti kosmopoliitin elämää talossaan, joka sijaitsi Knightsbridgessä osoitteessa 41 Beaufort Gardens. Hän matkusti edestakaisin kuriiritehtävissä ja jopa mainosti yritystään *Daily Telegraphissa*. Todellisuudessa hän ohjasi Britanniassa toimivia neuvostoliittolaisia vakoojia ja värväsi aktiivisesti uusia agenteja. Orlovin vaimo Maria oli hänkin NKVD:n tiedustelu-upseeri, joka toimi väärennetyn itävaltalaisen passin turvin.

Epäilyksiltä välttyäkseen Orlov käytti puhuessaan eri korostuksia, noudatti normaalia toimistoaikaa ja jakeli käyntikortteja (hänen puhelinnumerossa oli Regent 2574). Vuonna 1935 hän kuitenkin paljastui törmätessään eräänä iltana entiseen wieniläiseen englanninopettajaansa, joka tiesi hänen oikean nimensä. Orlov oli tuolloin yksi harvoista neuvostoagenteista, jotka olivat perillä Kim Philbyn, Guy Burgessin ja Anthony Bluntin värväämisestä. Lokakuun 10. päivänä Orlov komennettiin takaisin Moskovaan, ja seuraavana päivänä hän erosi jääkaappirytyksen palveluksesta ja siirsi kaikki sen osakkeet eräälle Herbert Kearonille. Outoa kyllä, yritys ei lopettanut toimintaansa ennen kuin vasta vuonna 1941. Orlovin ympärille rakentunut Lontoon vakoojarengas oli kuitenkin pahaenteinen merkki tulevista operaatioista.